

1, 1

∴PROGRAM∴
SZKÓŁ WOJSKOWYCH
ZWIĄZKÓW STRZELECKICH

[Handwritten signature]

PROGRAM SZKÓŁ WOJSKOWYCH ZWIĄZKÓW STRZELECKICH

KRAKÓW.
NAKŁADEM ZWIĄZKÓW STRZELECKICH.
DRUKIEM ALEKSANDRA RIPPERA W KRAKOWIE.
1913.

CM 313668

Wpisano do Księgi Akcesji

Akc. D1 nr 128 /2011/ 007

NIŻSZA SZKOŁA WOJSKOWA.

Zasady ogólne.

1. Niższa Szkoła wojskowa jest typem szkolnym, dostosowanym do warunków i potrzeb ludowych organizacji militarynych i środowisk, rozporządzających ograniczonymi środkami technicznymi i instruktorskimi w znaczeniu fachowym, lub też zupełnie ich pozbawionych.
2. W związku z założeniem powyższem program Niższej Szkoły wojskowej ułożony jest w sposób, dopuszczający jaknajwiększą giętkość praktycznego stosowania go w życiu organizacyjnym.
3. W programie Niższej Szkoły wojskowej przedmioty ogólnie kształcące oraz praca wychowawczo-ideowa postawione są równorzędnie z kształceniem techniczno-fachowym. Organizacje, które wskutek warunków lokalnych ściśle wojskowej części programu wprowadzić u siebie (choćby nawet w całości) nie są w stanie, winny pamiętać jednak o tem, iż przerabiając sumiennie pozostałe jego działy pracują z wielkim pożytkiem dla celów i zadań militaryzmu polskiego, oraz przygotowują trwałe podstawy dla skutecznej i owocnej pracy fachowej z chwilą, gdy okoliczności przejść do niej pozwolą.
4. Na Niższej Szkole wojskowej należy wedle możliwości unikać wykładowej formy uczenia. Program winien być przerabiany w formie pogadanek, objaśnień, dyskusyi, pokazów

oraz ćwiczeń praktycznych, przy jednoczesnym uwzględnianiu stopnia ogólnego wykształcenia uczniów. W zakresie przedmiotów technicznych wymagać umiejętności praktycznego zastosowania rzeczy przerobionych w szkole.

5. W zakresie technicznego działu programu zajęcia szkolne należy prowadzić bez ograniczenia w czasie, dzieląc przedmiot na niewielkie części i kładąc bezwzględny nacisk na całkowite i zupełne opanowanie przez żołnierzy podawanych wiadomości.
6. Na każdej pogadance lub ćwiczeniu należy urządzać krótkie repetycje z przerobionego już materiału z zadawaniem pytań celem wzbudzenia w uczniach ambicji, dla ożywienia zajęć i celem utrwalenia nabytych wiadomości.

Podział programu.

1. Broń.

Pogawędki wstępne: charakterystyka współczesnej broni palnej. Dalekonośność. Siła strzału karabinowego na przykładach. Wpływ własności broni palnej na szyki piechoty. Popularne wyjaśnienie na przykładach znaczenia szyków luźnych.

Karabin Manlichera M. 90 i M. 95. Jego główne części. Rodzaje patronów i ich rozróżnianie. Obchodzenie się z bronią. Otwieranie i zamykanie zamku. Rozbieranie i składanie zamku. Celownik i muszka. Celowanie: nastawianie celownika i chwytywanie muszki. Trzymanie broni przy celowaniu. Ładowanie i rozładowywanie. Czyszczenie broni. Znaczenie umiejętności oceniania odległości.

Ćwiczenia z broni.

Chwyty broni i musztra karabinem (Regulamin musztry p. 114—159). Możliwie częste ćwiczenia w ocenianiu odległości; przyzwyczajanie do podobnych ćwiczeń w życiu codziennym.

Strzelanie konusami i ostrymi ładunkami.

Systematyczne przerabianie w polu „Regulamin Wojsk pieszych Musztra“, rozdziałów: „Żołnierz – Sekcyja“ i „Pluton“. Pogadanki, objaśniające poszczególne punkty regulaminu.

2. Musztra.

Tyralierka, jej cel i znaczenie dla współczesnego boju. Znaczenie terenu; wyzyskiwanie go przez piechotę. Poruszanie się linii tyralierskiej w boju. Pojęcie o skrzydłach, o rezerwie. Popularne objaśnienie Regul. musztry p. 160—175, 263—284. Pojęcie o ogniu zbiorowym. Salwa i ogień pojedynczy. Pozycya strzelecka. Ogień w linii tyralierskiej. Popularne objaśnienie Regulaminu musztry pp. 284—316. Pojęcie ogólne o marszu ubezpieczonym. Szpica i łączniki. Patrole boczne. Pojęcie ogólne o ubezpieczeniu wojsk w czasie spoczynku. Wedety i patrole łączące; ich służba.

3. Pogadanki z zakresu elementarnej taktyki (połączone z ćwiczeniami).

Ćwiczenia:

Musztra tyralierska (taktyczna) aż do osiągnięcia zupełnej biegłości żołnierzy; marsz plutonu ubezpieczonego przez szpicę, łączniki i wywiadowców bocznych; rozstawienie wedet i ich służba. „Regulamin służby polowej“. Roz. VI. p. 45 i 50.

4. Najprostsze ćwiczenia z łopata w polu połączone z objaśnieniami. Cel i znaczenie okopów. Kopanie lekkich okopów strzeleckich, kuchni i wychodków. Samookopywanie się pod skutecznym ogniem nieprzyjacielskim. (Instrukcyja techniczna pp. 34—38 fig. 35a—47; punkt 47).
5. Pogadanki z zakresu Regulaminu wewnętrznego i służbowego Związków Strzeleckich. Cel i zadania pracy. Obowiązki członka organizacyi. Karność i rygor wojskowy, ścisłość i punktualność. Znaczenie tych zasad. Stosunek podkomendnych do przełożonych. Służba wart. (praktycznie). Warty i posterunki. Hasło i odzew. (Regulamin wartowniczy Związków Strzeleckich).
6. Pogadanki o celach i zadaniach militaryzmu polskiego.

7. Popularne wykłady i pogadanki z zakresu geografii Królestwa Polskiego i Galicyi.
8. Popularne wykłady i pogadanki z zakresu historii Polski z uwzględnieniem specjalnym historii porobiorowej i powstań 31 i 63 roku.
9. Popularne pogadanki z zakresu higieny ze specjalnym uwzględnieniem higieny żołnierza w polu.
10. Obowiązkowa nauka czytania i pisania dla analfabetów i początkujących.

UWAGA I. Wszystkie szkoły Związków Strzeleckich podzielone są na kategorie.

W granicach Niższej Szkoły wojskowej istnieje 5 kategorii, a mianowicie:

Organizacje, które z powodu warunków lokalnych lub z powodu zbytnej odległości od centrów szkolnych nie są w stanie (czy to środkami własnymi czy z pomocą instruktorów objazdowych) wypełnić:

punktów 1—5 niniejszego programu stanowią kategorię I.

Punktów 1, 3 i 4 niniejszego programu stanowią kategorię II.

Punktu 1-go niniejszego programu stanowią kat. III.

Organizacje wypełniające:

pp. 1—5 i część przedmiotów ogólnych programu st. kat. IV.

cały program Niższej Szkoły wojskowej stanowią kategorię V.

UWAGA II. Egzamina z kursu Niższej Szkoły wojskowej w poszczególnych oddziałach Związku odbywają się tylko w wypadku powzięcia odnośnej decyzji przez Komendanta Okręgu, który każdorazowo określa możliwość i potrzebę odbycia egzaminów, ich program, termin, oraz skład Komisji egzaminacyjnej.

II.

SZKOŁA PODOFICERSKA.

Zasady ogólne.

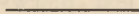
1. Szkoła podoficerska ma na celu wyrobienie dobrych, dokładnie ze służbą wojskową obznajomionych podoficerów. Rozpada się ona na dwa oddziały: Kurs I. (Szkoła żołnierza) i kurs II. (właściwa Szkoła podoficerska).
2. Czas trwania nauki na Szkole podoficerskiej wynosi jeden rok; czas trwania kursu — pół roku.
3. Nauka teoretyczna na Szkole podoficerskiej odbywa się w plutonach; praktyczna zaś: na kursie I-ym w sekcji i plutonie, na kursie II-im w plutonie i kompanii.
4. Instruktorami Szkoły podoficerskiej są w zasadzie plutonowi; Komendant Szkoły może jednak wyznaczyć dla pewnych przedmiotów specjalnych instruktorów.
5. Komendant Szkoły obowiązany jest zawiadomić instruktora przynajmniej na dwa tygodnie przed rozpoczęciem pracy o wyznaczonej mu funkcji oraz przed upływem tego terminu poddać egzaminowi praktycznemu (niezależnie od złożonych kiedykolwiek przez kandydata egzaminów szkolnych) w zakresie przyszłych jego instruktorskich czynności. Egzamin na wykładowcę polega na wygłoszeniu przez kandydata wykładu próbnego przed komendantem Szkoły lub ustanowioną przez tegoż Komisją.
6. Szkoła podoficerska jest pierwszą szkołą karności i dyscypliny wojskowej, wdrażającą w kardynalne prawa rzą-

dzące zbiorowością wojenną; szkoła podoficerska urabia i dostosowuje do wymogów organizacji militarnej świeży i różnolity materiał rekrucki.

7. W myśl zasady powyższej dyscyplina na Szkole podoficerskiej jest szczególnie ostra i bezwzględnie surowa; jest sitem i probierzem dopuszczającym do pracy dalszej tylko jednostki, umiejące opanować swój charakter i nagiąć świadomie swą wolę ku normom i prawom organizacji.
8. Wykształcenie żołnierza i podoficera nie może się odbywać jedynie w polu, z drugiej zaś strony nie wystarcza nauka wyłącznie teoretyczna. Obydwa czynniki powinny się nawzajem uzupełniać. Naogół jednak z pośród przedmiotów teoretycznych szkoła żołnierza i podoficera uwzględni zakres minimalny, umożliwiający racjonalne i świadome przystąpienie do zajęć praktycznych i do dalszych studyów. Specjalny kładzie się nacisk na ćwiczenia praktyczne i polowe.
9. Czas trwania jednego wykładu lub ćwiczenia pokojowego wynosi 2 godziny. Czas trwania ćwiczeń polowych określa każdorazowo Komendant kursu. Tygodniowo odbywają się przeciętnie dwa (2) zajęcia: jeden wykład i jedno ćwiczenie praktyczne.
10. Żołnierzy rozporządzających większym zasobem wolnego czasu i odznaczających się chęcią do nauki i zdolnościami należy zrzeszać w osobne plutony t. z. „plutony ścisłe“. Zadaniem plutonów ścisłych jest wykorzystanie większej podaży pracy w celach wykształcenia przyszłych instruktorów organizacji.
11. Program należy bezwarunkowo wyczerpać w całości, choćby przedłużając czas trwania kursu.
12. Szkoła podoficerska tworzy dwie dalsze kategorie szkół związkowych, a mianowicie:

kurs I . . . kategorię VI.

kurs II. . . kategorię VII.

KURS I. SZKOŁY PODOFICERSKIEJ.

Podział programu i egzaminów.

Objaśnienia i komentarze do Regulaminów: we-
wnętrznego i służbowego. Repetytorium i spraw-
dzenie znajomości obydwóch Regulaminów.

1. Służba we-
wnętrzna
2 godz. (jeden
wykład).

Uwaga. Egzemplarz regulaminów nowoprzyjęty rekrut otrzymuje (do zwrotu) na zebraniu werbunkowym wraz z poleceniem obznajomienia się z ich treścią przed pierwszym wykładem.

Najzupełniejsza znajomość następujących typów broni:

2. Broń 14 go-
dzin (7 wykla-
dów).

pistolet Browninga,

+ karabin Manlicera M. 90 i M. 95.

karabin rosyjski.

Własności balistyczne. Części składowe i ich znaczenie. Rozkładanie i składanie broni. Ładowanie i rozładowywanie. Celowanie. Nastawianie celownika. Obchodzenie się z bronią. Krótki przegląd i zestawienie balistycznych własności karabinów, używanych przez armie europejskie.

Zasadnicze wiadomości z balistyki. Pojęcie o trayektoryi. Strzał prosty -- celownik stały. Pole rozrzucania kul. Derywacya, dewiacya. Wpływ okoliczności zewnętrznych na precyzyę strzału (pogody, wiatru, oświetlenia etc.) Indywidualne błędy strzelców. Siła strzału, mechaniczne działanie pocisku. Efektywność współczesnej broni palnej: przykłady z wojny południowo-afrykańskiej i rosyjsko-japońskiej. Krótki zarys najważniejszych wiadomości o ogniu zbiorowym. Rodzaje ognia zbiorowego; warunki skuteczności. Kierowanie ogniem zbiorowym. Wybór celu lub punktów orientacyjnych. Sposoby określania odległości. Najogól-

niejsze dane o karabinach maszynowych. Ich zasada, cel i efektywność.

Ćwiczenia praktyczne w zakresie nauki o broni. (12 godzin i okolicznościowo).

a) Chwyty broni i musztra karabinem pojedynczo i w szeregu, 8 godzin (4 ćwiczenia w sali) i okolicznościowo.

b) 1 ćwiczenie w sali w celowaniu z zastosowaniem metody trójkątów błędu.

c) Mierzenie odległości. Jedno specjalne ćwiczenie (w polu).

U w a g a. Ćwiczenia w mierzeniu odległości przeobrazić należy okolicznościowo na każdym ćwiczeniu polowem i przy każdej sposobności.

d) Strzelanie konusami. 2 godz. (1 ćwicz. w sali).

e) Czyszczenie broni. Okolicznościowo po każdym strzelaniu lub ćwiczeniu polowem.

U w a g a. Do czyszczenia broni po każdym wspólnym ćwiczeniu całej organizacji wyznaczyć należy z reguły szeregowców kursu I-go Szkoły podoficerskiej.

3. Oryentowanie się w terenie. 4 godziny. (1 wykład i 1 seminaryum).

(Czytanie map i planów.) Podziałki czyli skale; sposób ich użycia. (Gruntowna znajomość znaków topograficznych austriackich i rosyjskich. Zasady planu warstwicowego.) Teren płaski, pagórkowaty i górzysty: pagórki, przełęcze, grzbiety, doliny, jamy etc. Zamiana warstwic na kreskowanie.

Ćwiczenia praktyczne w polu.

Oryentacja z mapą w terenie. Punkty i linie orientacyjne. Oryentacja: *a)* za pomocą kompasu, *b)* astronomiczna, *c)* podług zjawisk przyrody, *d)* za pomocą zegarka. („Terenoznawstwo“).

4. Służba wartownicza. 4 godz. (1 wykład) i 1 seminaryum połączone z ćwiczeniami w sali.

Hasło i odzew. Rozstawianie i zmiana wart. Rozstawianie i zmiana wartowników. Regulamin wart: obowiązki wartownika, rozstawiającego wartę, podoficera warty, naczelnika warty.

(„Regulamin służby wartowniczej“ Zw. Strzel.)

a) Linia tyralierska. Obowiązki tyraliera. Wykorzystanie terenu. Poruszanie się linii tyralierskiej (Regulamin musztry p. 7). Pojęcie o szyku bojowym: skrzydło, rezerwa, patrole bojowe.

5. Pogadanki regulamino-wo-taktyczne z zakresu obowiązków szeregowca w polu. 6 godzin (3 wykł.)

b) Pojęcie o marszu ubezpieczonym. Szpice, łączniki, patrole boczne. (Reg. Sł. Pol.)

c) Pojęcie ogólne o służbie forpocztowej. Wedety, ich służba: patrole łączące, ich obowiązki.

a) Demonstracja w plutonie szyku bojowego (rezerwa markowana).

Małe ćwiczenia z objaśnieniami.

b) Demonstracja w plutonie marszu ubezpieczonego (patrol przedni markowany).

c) Rozstawienie wedet; służba wedet i patroli łączących (placówki markowane) z oznaczeniem przeciwnika (przekradanie się przez linię wedet, dezertery nieprzyjacielscy, parlamentarze etc.)

d) Połączenia marszu ubezpieczonego z rozwinięciem się szpicy przeciw nieprzyjacielowi markowanemu.

U w a g a. Ćwiczenia wymienione winny być przerabiane jako urozmaicenie i dopełnienie ćwiczeń z musztry taktycznej.

+ a) Musztra jednostki, 1 ćwiczenie w sali.

b) Formalna musztra sekcji, 2 ćwicz. polowe.

c) Formalna musztra plutonu, 4 ćwicz. polowe.

d) Taktyczna (tyralierka) musztra sekcji i plutonu z uwzględnieniem służby patroli bojowych i służby łączności. 5 ćwiczeń polowych.

6. Musztra formalna i taktyczna sekcji i plutonu (2 ćwiczeń podzielonych jak następująco)

U w a g a I. Instruktor plutonu szczególną uwagę zwrócić winien na dobre wykształcenie żołnierzy w mustrze tyralierskiej.

U w a g a II. Musztra kompanijna na ćwiczeniach kursu I-go nie jest dopuszczalna. (Regulamin musztry pp. 39—316).

7. **Gimnastyka** 5-15 minut przed każdym zajęciem: gimnastyki szwedzkiej przed wykładem, polowej przed ćwiczeniem.
- a) Ruchy ramion. Ruchy nóg. Ruchy tułowia. Ruchy głowy.
- b) Marsz w miejscu. Ćwiczebny krok z liczeniem. Bieg. Bieg z liczeniem. Przejście z biegu w marsz. Zatrzymywanie w biegu. Marsze z obciążeniem (do 25 klg.) Skok wolny w miejscu. Skok w zwyż. Skok w dal. Skok opierając się na karabinie przez belkę, płot i t. d. Wspinania: po linie, po żerdzi, po drabinie.

Egzamina.

1. Przejście na kurs II-gi Szkoły podoficerskiej odbywa się na podstawie egzaminu.
2. Skład Komisji egzaminacyjnej stanowią: Komendant szkoły (kursu), plutonowy (ew. kompanijny) oraz instruktorzy.
3. Żołnierze mają być o terminie egzaminu zawiadomieni przynajmniej na 2 (dwa) tygodnie wcześniej.
4. Przed egzaminem mają plutonowi na ręce Komendanta Szkoły (kursu), złożyć: stan służby, metryki strzeleckie oraz z oceniania odległości i krótki raport o zachowaniu się i postępach żołnierza w szkole.
5. Egzamin dzieli się na część praktyczną i teoretyczną.

Część praktyczna obejmuje (egzamin w polu):

  - a) znajomość musztry w sekcji i plutonie,
  - b) chwyt broni,
  - c) prowadzenie formalnej i taktycznej musztry sekcji.

Część teoretyczna obejmuje całokształt przedmiotów, wykładanych na kursie.

Bez względu na surowo wymaganą jest zupełna znajomość broni oraz dobra orientacja w elementarnym materiale taktyczno-regulaminowym.
6. Wynik egzaminu z broni wpisuje się oddzielnie, z reszty przedmiotów sumarycznie do „stanu służby“ kandydata.
7. Istnieją trzy kwalifikacje: celująco, dostatecznie i niedostatecznie.
8. Żołnierz, który w części lub w całości zdał egzamin niedostatecznie, pozostaje na kursie I-ym na drugie półrocze.

KURS II. SZKOŁY PODOFICERSKIEJ.

Podział programu.

Rodzaj broni, ich organizacja, uzbrojenie, umundurowanie. Organizacja gospodarcza wojsk w zarysie. Tabor, ich podział, urządzenie i organizacja. Obciążenie i wyekwipowanie piechoty. Zarząd administracji wojsk. System werbunkowy. Kadry, rezerwa, pospolite ruszenie. Podział administracyjny. Instytucje administracyjne: komendy, sztaby, zarządy, kancelarye. System mobilizacyjny: urządzenie i urzędy mobilizacyjne.

Og. charakterystyka dyzlokaty wojsk rosyjskich w obrębie okręgu wojennego warszawskiego.
(W przygotowaniu do druku: „Armia rosyjska“).

Terenoznawstwo stosowane w zarysie. Croquis i legenda. Zasada zdjęć szkicowych. (z użyciem kompasu i pionu). Zdjęcia pamięciowe. Zdjęcia na oko. Szkice sprawozdawcze: sytuacyjne i marszrutowe. Rysowanie znaków topograficznych (zadanie domowe).

Croquis sprawozdawcze (wywiadowcze):

a) szkic sytuacyjny przedmiotu lokalnego (las, wieś, most etc.)

b) szkic marszrutowy. („Terenoznawstwo“).

a) Rozkazy, meldunki i doniesienia, ich sporządzenie. Służba łączności w zarysie. Odprawa, przenoszenie rozkazów i meldunków. Środki łączenia i ich zastosowanie. Meldunki pisemne i doniesienia ustne na przykładach.

b) Służba wywiadowcza i służba patroli pieszych. Patrolowanie dróg, lasów, punktów zaludnionych, skrytych podejść, miejsc przeznaczonych

1. Organizacja wojska rosyjskiego. 6 godz. (2 wyk. i 1 seminaryum)

2. Terenoznawstwo. 4 godz. (2 wykł.) i 2 ćwiczenia w terenie.

Ćwiczenia w terenie.

3. Elementarna taktyka. 10 godz. (5 wykładów) i 1 ćwiczenie polowe.

nych na spoczynek dla wojska. Służba patroli pieszych w marszu, w boju i na forpocztach.

c) Służba forpocztowa w zarysie. Schemat oddziału forpocztowego; cel i zadanie poszczególnych części składowych. Służba placówki (szczegółowo).

d) Zarys taktyki ognia w linii tyralierskiej. — Otwarcie ognia; gospodarka ogniem; wybór celu szacowanie odległości, obserwacja skutków własnego ognia. Dostarczanie ładunków do linii bojowej. Kierowanie ogniem w plutonie i kompanii.

e) Obozowanie. Rodzaje obozowań. Biwak plutonu i kompanii. Wybór miejsca i zaciągnięcie biwaku. Służba na biwaku.

**Małe ćwiczenia
tactyczne
w plutonie
i kompanii.**

a) Wywiady drobnych oddziałków (patroli) z przesyłaniem doniesień.

b) Rozstawienie placówek i wedet; służba placówek, wedet, patroli łączących i patroli wywiadowczych (straż główna markowana) z oznaczeniem przeciwnika (patrz p. 6 poprzedniego rozdziału).

c) Służba patroli wywiadowczych w marszu ubezpieczonym (pluton jako patrol przedni markowanej siły głównej).

d) Atak plutonu ew. kompanii w linii tyralierskiej (rezerwa markowana) na markowanego przeciwnika. Kierowanie i gospodarka ogniem w linii tyralierskiej (dyscyplina ognia) z użyciem ślepych ładunków.

e) Ćwiczenia nocne. Zaciągnięcie biwaku kompanii. Nocleg i alarm na biwaku.

U w a g a. Ćwiczenia powyższe (z wyłączeniem p. „e“, winny być przerabiane przy ćwiczeniach polowych z musztry).

(„Reg. wojsk pieszych, Musztra“, „Reg. Sł. polowej“ i jeden z podręczników taktyki).

Cel i znaczenie okopów strzeleckich. Zasadnicze warunki ich dobroci. Części składowe okopu; nomenklatura i wymiary. Wybór terenu; pole obstrzału; martwe kąty i martwe pola. Tyczenie linii okopów w zależności od konfiguracji terenu. Przygotowanie pola obstrzału.

4. Umocnienia (fortyfikacje). Ćwiczenia w polu z objasnieniami.

Sztuczne przeszkody, ich cel i znaczenie.

Wykonanie następujących robót ziemnych:

a) okopy dla strzelców w pozycji:

leżącej,

klęczącej,

stojącej.

b) Okop strzelecki o profilu wzmocnionym (Instrukcja techniczna fig. 47).

c) Wilcze doły i zagrody z drutu.

d) Kuchnie ziemne i wychodki.

Ćwiczenia w samookopywaniu się pod ogniem w łańcuchu tyralierskim.

U w a g a. Ćwiczenia powyższe należy łączyć z innymi ćwiczeniami polowemi. („Instrukcja techniczna“).

a) Musztra formalna i taktyczna plutonu i kompanii. 2 ćwiczenia polowe.

b) Musztra formalna kompanii. 3 ćwiczenia polowe.

c) Musztra taktyczna kompanii. 4 ćwiczenia polowe.

5. Musztra formalna i taktyczna plutonu i kompanii. 9 ćwiczeń.

U w a g a I. Należy kłaść nacisk na sprawne rozwijanie się w linię bojową z każdej formacji zwartej (z kolumny marszowej) w dowolnym kierunku.

U w a g a II. Każdy uczeń II-go kursu Szkoły podoficerskiej winien umieć prowadzić musztrę plutonu.

Wymagana dokładna znajomość „Regulaminu Musztry“ do rozdziału „Kompania“ i umiejętność podawania komend dla plutonu.

6. Seminaryum z Regulaminu musztry 4 godziny. (2 seminarya).

7. Strzelanie ostrymi ładunkami na strzelnicy wojskowej.
8. Sygnalizacja optyczna alfabetem strzeleckim (ćwiczenia okolicznościowe). (Dodatek Nr. 1 do Regul. Sł. pol.)
9. Geografia ogólna i polityczna wszystkich zaborów. 4 godziny (2 wykłady).
10. Zarys historii dążeń niepodległościowych Narodu polskiego. 4 godziny. (2 wykłady).
11. Gimnastyka. Jak wyżej (z dołączeniem fechtunku bagnetem).

Egzamin podoficerski.

1. Termin egzaminów wyznacza w porozumieniu z Komendantem Okręgowym Komendant Szkoły podoficerskiej.
2. Skład Komisji egzaminacyjnej egzaminu podoficerskiego stanowią:
  - a) Delegat Komendy okręgowej,
  - b) Komendant Szkoły podoficerskiej,
  - c) Plutonowy (ew. Kompanijny),
  - d) przynajmniej połowa instruktorów II-go kursu Szkoły podoficerskiej.
3. O terminie egzaminu mają być żołnierze powiadomieni przynajmniej na dwa tygodnie przed dniem oznaczonym.
4. Przed egzaminem mają być złożone przez plutonowych na ręce Komendanta Szkoły: metryki strzeleckie, wykonane przez uczniów szkice topograficzne, oraz stan służby żołnierza wraz z krótkim raportem jak przy egzaminie żołnierskim.
5. Przedmioty egzaminu są następujące:
Egzamin praktyczny:
  - a) Umiejętność prowadzenia taktycznej i formalnej musztry plutonu i sekcji.
  - b) Umiejętność używania mapy i dokładnego orientowania się w terenie.
  - c) Umiejętność pisemnego przesyłania meldunków.
  - d) Znajomość służby: wedety, placówki i patrolu wywiadowczego (komendanta patrolu).
  - e) Sygnalizacja optyczna.

Egzamin teoretyczny:

- a) Broń: umiejętność wykładania i demonstrowania.
  - b) Przedmioty wykładane na kursie. Bezwzględnie i surowo wymaganą jest dokładna znajomość Regulaminu Musztry do rozdziału „Kompania“ (wyłącznie) oraz dobra orientacja w objętym programem materiale taktycznym.
6. Klasyfikacja jak przy egzaminie żołnierskim. Ocena egzaminu odbywa się w komisji drogą głosowania.
  7. Wynik egzaminu wpisuje się do stanu służby dla każdego przedmiotu oddzielnie. Przy klasyfikowaniu z broni bierze się pod uwagę wyniki strzelania ostrego.
  8. Jeżeli egzamin z 1 lub 2 przedmiotów wypadł niedostatecznie, może kandydat po dwóch tygodniach zdawać poprawkę. Jeżeli egzamin wypadł niezadawalająco z większej ilości przedmiotów, egzaminowany pozostaje na kursie na drugie półrocze.
  9. Żołnierze, którzy złożyli egzamin podoficerski ze stopniem dostatecznym przechodzą do Szkoły oficerskiej; jeżeli zaś egzamin z większości przedmiotów wypadł celująco, kandydat przechodzi do Szkoły Podchorążych.
  10. Wysłużeni wojskowi mają prawo zdawania egzaminu podoficerskiego bez poprzedniego odbycia studyów na Szkole Związku; muszą jednakże conajmniej na miesiąc przed egzaminem wstąpić do organizacji, zapoznać się z jej duchem, urządzeniami, służbą wewnętrzną oraz polskiem słownictwem militarnem. W przeciągu tego okresu mają oni prawo wstępu na wszystkie wykłady i ćwiczenia Szkoły podoficerskiej.

SZKOŁA OFICERSKA.

Zasady ogólne.

1. Szkoła oficerska ma na celu wykształcenie pod każdym względem dobrych oficerów Związku.
2. Szkoła oficerska dzieli się na 2 (dwa) kursy.
Kurs I-y (normalny) Szkoły oficerskiej daje wykształcenie taktyczne oficera piechoty. Trwa on 1 $\frac{1}{2}$ (półtora) roku (przeciętnie).
Kurs II gi obejmuje:
  - a) studia wyższej taktyki,
  - b) podstawy wykształcenia strategicznego,
  - c) specjalne działy nauk wojskowych nieuwzględnione w programie kursu I-go.
3. Czas trwania kursu II-go nie jest ograniczonym.
4. Wykłady na Szkole oficerskiej odbywają się plutonami; seminaria i dyskusye wedle możliwości sekcjami.
5. W obrębie kursu I-go funkcjonuje „Szkoła podchorążych“ werbowana z pośród zdolniejszych i rozporządzających większym zasobem czasu uczniów kursu I-go.
6. Szarże w czynnej służbie mogą na podstawie każdorazowego zezwolenia Komendy Gł. tworzyć „Koła oficerskie“ o specjalnym programie. Pracą „Kół oficerskich“ kieruje bezpośrednio Komenda Gł.
7. Kurs normalny Szkoły oficerskiej tworzy VIII., kurs II-gi Szkoły oficerskiej — IX. kategorię Szkół Związkowych.

Program wykładów taktyki.

I. Wstęp do taktyki (2 godziny).

Pojęcia wstępne o teorii sztuki wojennej.

Znaczenie wykształcenia wojennego.

Nauki wojenne.

Ogólne pojęcia o taktyce i jej zadaniach, metodach oraz przedmiotach badania.

Broń palna, broń biała, oraz ich własności ogólne.

Ogólne pojęcie o 3-ch rodzajach broni: piechoty, artylerii i kawaleryi.

Wojska pomocnicze (saperskie, inżynierskie i t. d.)

Czas, przestrzeń, własności moralne żołnierza, charakter przeciwnika: ich wpływ na operacje wojenne.

Wpływ przypadku.

Wpływ terenu, pogody, pór roku i t. d. (ogólnie).

Dyscyplina wojskowa i jej znaczenie.

II. Taktyka piechoty. (10 godzin).

A. Wstęp.

Zasadnicze własności piechoty.

Organizacja piechoty.

Uzbrojenie piechoty.

Umundurowanie piechoty.

Wyekwipowanie piechoty.

Krótką charakterystyką ognia broni nowoczesnej (szemat działania ognia artylerii, piechoty i karabinów maszyn.).

B. Szyki piechoty. (ogólnie).

Szyki pochodowe plutonu, kompanii, batalionu i pułku.

Szyki rezerwowe   "   "   "   "

Szyk bojowy plutonu.

C. Szyk bojowy piechoty. (zasady ogólne).

Cel ogólny boju.

Środki: ogień, manewr, bagnet.

Części składowe szyku bojowego.

Zadania i własności charakterystyczne linii bojowej.

Rezerwa — jej zadania; rezerwa lokalna i ogólna.

Ochrona skrzydeł: bliska, daleka i jej zadania.

Stosunek ilościowy linii bojowej i rezerwy ogólnej.

Manewrowanie szyku bojowego.

Kierowanie szykiem bojowym.

Służba połączeń i środki jakimi się posługuje:

ordynansi konni i piesi,

łańcuchy łączników pieszych,

telefon,

optyczna sygnalizacja,

sygnały dźwiękowe,

znaki ustalone.

D. Szyk bojowy kompanii.

Części składowe szyku bojowego kompanii, ich zadanie i siła.

Łańcuch tyralierski i jego gęstość.

Długość frontu szyku bojowego kompanii.

Sposoby rozsypywania się w tyraliery.

Wzmacnianie łańcucha tyralierskiego w boju.

Rezerwa kompanijna, jej odległość od łańcucha, miejsce znajdowania się i szyk.

Ochrona skrzydeł.

Posuwanie się naprzód szyku bojowego kompanii.

Zmiana frontu i kierunku posuwania się.

Przystosowywanie się do terenu szyku bojowego kompanii.

Kierownictwo szyku bojowego kompanii i służba połączeń.

Zadania i obowiązki dowódcy kompanii.

Zadania i obowiązki szarż w łańcuchu:

dowódcy plutonu,

„ sekcyi,

„ ogniwa,

szeregowca.

Zadania i obowiązki dowódcy rezerwy kompanijnej.

Zbiórka łańcucha tyralierskiego i szyku bojowego kompanii.

E. Szyk bojowy batalionu.

Części składowe szyku bojowego w batalionie, ich zadanie i siła.

Rezerwa batalionu, jej miejsce i szyk.

Linia bojowa batalionu.

Ochrona skrzydeł.

Własności szyku bojowego batalionu, zależnie od ilości komp. linii bojowej.

Manewrowanie i przystosowywanie się do terenu szyku bojowego batalionu.

Kierowanie szykiem bojowym batalionu i służba połączeń.

Zbiórka batalionu.

F. Szyk bojowy pułku.

Części składowe szyku bojowego pułku, ich zadanie i siła

Linia bojowa.

Rezerwa pułkowa.

Ochrona skrzydeł.

Manewrowanie szyku bojowego pułku.

Kierowanie szykiem bojowym pułku i służba połączeń.

G. Ogień piechoty.

Skuteczność ognia.

Wpływ odległości.

Wpływ terenu.

Rodzaje dystansu.

Rodzaje ognia:

salwy,

ogień pojedynczy,

ostrzeliwanie pól,

ogień przerzutowy.

Stosowanie ognia w rozmaitych szykach.

Kierowanie ogniem:

otwarcie ognia,

wybór pozycji strzeleckiej,

ustalenie wysokości wizera,

środki określenia dystansu,

obserwowanie skutków ognia,

kierowanie ogniem w plutonie, komp. i batalionie.
Dostarczanie nabojów:

miejsce wózków amunicyjnych w marszu i w boju,
system dostarczania nabojów w boju.

H. Bój piechoty.

Plan działań, dyspozycje i rozkazy.

Bój zaczepny:

zadania boju zaczepnego,

siła moralna,

manewr: obejścia i oskrzydlenia,

taktyka ognia w boju zaczepnym,

stosowanie umocnień.

ogólny przebieg boju zaczepnego,

atak, warunki powodzenia i jego wykonanie,

działanie po ataku w razie powodzenia i niepowo-
dzenia.

Odparcie ataku kawaleryi:

w szykach zwartych,

w łańcuchach tyralierskich lub w szykach zluzo-
wanych.

Bój obronny piechoty:

zadania i charakter boju obronnego,

środki do usunięcia słabych stron obrony,

pozycje,

taktyka ognia,

przeciwdziałanie obejściom i oskrzydleniom,

przebieg obrony,

rozkazy i dyspozycje,

działanie w razie powodzenia i niepowodzenia.

Bój nocny piechoty:

charakter i właściwości boju nocnego,

bój piechoty w nocy,

szyki piechoty w nocy,

bój zaczepny w nocy,

bój obronny w nocy.

I. Taborze piechoty.

Ilość amunicji i zapasów żywności w taborze pułkowym.

Organizacja taboru pułkowego :

tabor batalionu,

tabor kompanii,

podział na tabor I-go i II-go rzędu.

Waga martwa, użyteczna i ogólna wozów. używanych w taborze piechoty.

J. Taktyka karabinów maszynowych.

Organizacja karabinów maszynowych w piechocie.

Tabor karabinów maszynowych.

Karabin maszynowy w boju zaczepnym.

„ „ „ obronnym.

III. Taktyka kawaleryi. (4 godziny).

A. Własności bojowe, zalety i wady kawaleryi.

Szybkość ruchów.

Organizacja.

Uzbrojenie.

Wyekwipowanie.

Rola zadania i zastosowania kawaleryi w operacjach wojennych.

B. Szyki i formacje kawaleryi.

Szyki bojowe :

rozwinięty szwadronu i pułku,

zluzowany „ „

ława kozacka,

kolumny (rezerwowa, linia kolumn plutonowych).

Szyki pochodowe :

kolumna szóstkami,

„ trójkami,

„ dwójkami,

pojedynczo.

C. Działania bojowe kawaleryi.

Na koniu:

charakter konnego ataku,
warunki powodzenia,
atak kawaleryi na kawaleryę,
„ „ „ piechotę,
charakter boju kawaleryi z piechotą,
szemat przeprowadzenia ataku konnego,
atak kawaleryi na artyleryę,
bój kawaleryi w połączeniu z artyleryą.

Pieszoz:

wypadki, w których się stosuje szyki piesze kawaleryi,
system spieszania kawaleryi,
charakter działań kawaleryi pieszo.

D. Służba wywiadowcza kawaleryi.

Wskazówki ogólne.

Organizacja służby wywiadowczej.

Wywiad daleki i bliski.

Organizacja wywiadu dalekiego i służba połączeń.

Patrole konne, ich zadanie, siła i skład.

Rozkaz dla dowódcy patrolu konnego.

Służba patrolu konnego:

posuwanie się patrolu do wyznaczonego celu,
poszukiwanie przeciwnika i obserwowanie go,
badanie i obserwacja terenu,
napad na placówki lub patrole przeciwnika,
wywiad dyzlokacji bojowej sił przeciwnika,
wywiad przeciwnika na spoczynku,
wywiad przeciwnika w marszu,
powrót patrolu konnego.

Wyszczególnienie danych, które patrol ma zbierać przy patrolowaniu:

wzgórz, stacyj kolejowych,
linii telegrafu, dróg, kolei,
błot, przepraw przez rzeki, brodów, mostów,

lasów, wawozów, défile, budynków osobnych, fortifikacyi,
 rejonu kwaterunkowego, biwaku, miejsca na punkt obserwacyjny,
 miejsca na zasadzki, zapasów żywności w danym rejonie.

IV. Taktyka artyleryi. (2 godziny).

A. Dane ogólne i szyki.

Rola i zadanie artyleryi w operacjach wojennych.

Własności zasadnicze i zadania artyleryi polowej.

Wymagania techniczne, którym powinna odpowiadać część techniczna artyleryi polowej.

Organizacja artyleryi polowej.

Obsługa ludzka i konna bateryi polowej.

Uzbrojenie i wyekwipowanie ludzi.

Szyk pochodowy i bojowy armaty.

Posuwanie się i zmiana kierunku przez armatę.

Szyki i formacje oraz ewolucje bateryi. (ogólnie).

Organizacja bateryi konnej. (ogólnie).

B. Działania bojowe artyleryi.

Ogień i kierowanie ogniem.

Stosunek artyleryi do piechoty i kawaleryi w boju.

Pozycje artyleryi.

Działanie artyleryi w boju zaczepnym i podczas ataku.

Zmiana pozycji artyleryi.

Artylerya w pościgu.

„ „ obronie.

„ „ odwrocie.

Przerwanie ognia w boju.

Zasilanie bateryi amunicją i uzupełnianie strat w ludziach i koniach w boju.

V. Skombinowane działanie 3-ch rodzajów broni. (18 godzin).

1. Organizacja oddziałów z 3-ch rodzajów broni i kierowanie wojskami.

- Konieczność łączenia razem 3-ch rodzajów broni.
 Stosunek ilościowy artylerii do piechoty.
 „ „ „ „ kawaleryi.
 „ „ „ „ wojsk inżynierskich.
 Organizacya oddziałów, ogólne pojęcia i zasadnicze warunki organizowania oddziałów.
 Organizacya wielkich jednostek taktycznych.
 Znaczenie inicjatywy osobistej u dowódców w¹ czasach obecnych. Ogólne zasady kierowania wojskami² podczas działań wojennych.
 Rozkazy i dyspozycje (szematy).
 Raporty i zawiadomienia.
 Służba połączeń.
2. Wojska na spoczynku.
- A. Rozlokowanie wojsk na spoczynek (obozowanie).
 Rozmaite rodzaje rozlokowania wojsk na spoczynek i ich własności.
 Ważne znaczenie tej kwestyi.
 Rozlokowanie na kwaterach:
 wybór i podział rejonu kwaterowego,
 miejsca sztabu i punkty zborne,
 rozdawanie kwater w miejscu zamieszkałem, obowiązki kwatermistrza,
 szemat rozkładu kwater,
 zarządzenia dla zbiórki wojsk i środki zabezpieczenia porządku i bezpieczeństwa wewnętrznego.
 Rozlokowanie wojsk na biwaku:
 wybór i podział kwateryo-biwaku,
 obowiązki kwatermistrza,
 sposób zajmowania,
 zarządzenia dla zbiórki i środki utrzymania porządku i bezpieczeństwa wewnętrznego.
 Rozlokowanie wojsk na biwaku:
 wybór miejsca i warunki, którym one powinny odpowiadać,
 formy biwaku w piechocie (komp., batalionie, pułku),
 „ „ „ kawaleryi (szwadron, pułk),

formy biwaku w artylerii (bateria),
rozlokowanie na biwaku oddziałów z 3-ch rodzajów broni,
miejsca kuchni, wodopojów, kąpieli, miejsc ustępowych i t. d.,
wytyczenie biwaku i sposób zajęcia go przez wojska,
środki do utrzymania porządku i bezpieczeństwa.

B. Służba forpocztowa.

Zasady ogólne.

Szemat służby forpocztowej

Stosunek ilościowy.

Przystosowanie służby forpocztowej do terenu.

Hasło i odzew.

Szemat rozkazu dla dowódcy forpoczt.

Obowiązki dowódcy forpoczt i szemat jego rozkazu.

Obowiązki dowódcy rejonu ochronnego.

Służba sztyldwacha, wedet, placówek, straży głównych, rezerwy i pogotowia forpoczt.

Zmiany w służbie forpocztowej zależnie od:

siły całego oddziału,

składu oddziału,

rozciągłości frontu,

własności terenu,

charakteru przeciwnika,

pory dnia i pogody,

nastroju ludności.

Wybór pozycyi, na której forpoczty przyjmują bój.

Zmiana forpoczt.

Przejęcie od służby forpocztowej do służby ochronnej w marszu.

Służba wywiadowcza na postoju.

3. Marsze.

A. Kolumny pochodowe z 3-ch rodzajów broni i warunki jakim winny one odpowiadać.

Głębokość kolumn pochodowych.

Środki i sposoby zmniejszania głębokości kolumn pochodowych.

Posuwanie się kilkoma drogami równoległymi.

Wybór dróg i obliczanie marszu.

Ogólne warunki marszu w pobliżu przeciwnika.

Podział marszów na rodzaje, zależnie od celu, kierunku, pory dnia.

B. Marsze frontowe zaczepne.

Ochrona marszu zaczepnego frontowego:

Straż przednia, jej części składowe, siła i odległość od sił głównych,

straż tylna,

porządek marszu straży przedniej, sił głównych i taborów,

służba połączeń w marszu.

Noclegi i postoje.

Obowiązki i zadania poszczególnych dowódców.

Dyspozycja dla marszu.

C. Marsze frontowe odwrotowe.

Ochrona marszu frontowego odwrotowego:

straż tylna,

straż przednia,

Porządek marszu straży tylnej, sił głównych, straży przedniej i taborów.

Służba połączeń.

Postoje i noclegi.

Obowiązki dowódców.

Dyspozycje.

D. Marsze skrzydłowe.

Charakterystyczne własności marszów skrzydłowych.

Warunki, w których się je stosuje.

Wybór dróg i podział wojsk oraz taborów.

Służba ochronna w marszu skrzydłowym, jej skład i siła.

Porządek marszu sił głównych i taboru.

Służba połączeń.

Postoje i noclegi.

Obowiązki poszczególnych dowódców.

E. Marsz na wystrzały:

w marszu zaczepnym,
w odwrocie,
w marszu skrzydłowym.

F. Środki zamaskowania marszu wogóle.

G. Marsze przyspieszone (forsowne) i sposoby przyspieszania marszu.

H. Marsze nocne, ich zalety i wady.

I. Wpływ mrozu i upału na marsze.

4. B ó j.

A. W s t ę p.

a) Znaczenie boju w stosunku do innych operacji taktycznych.

Warunki powodzenia boju.

Koncentracja wojsk na polu bitwy.

Sytuacja strategiczna.

Wyjaśnienie celu boju.

Moralne przygotowanie wojsk.

Porównanie ogólne boju zaczepnego i obronnego.

b) Szyki bojowe:

najbardziej typowe rodzaje szyków bojowych,
szyk bojowy oddziału z 3-ch rodzajów broni,
część bojowa, jej podział na sektory wzdłuż frontu
i podział w głąb frontu,
umieszczenie artylerii w części bojowej,
rezerwa ogólna,
kawalerya w szyku bojowym oddziału z 3-ch ro-
dzajów broni, jej zadania i miejsce,
ochrona skrzydeł,
długość frontu i głębokość szyku bojowego,
szyki rezerwowe,
przejście z szyku rezerwowego do bojowego i ma-
newrowanie szyku bojowego:
w odwrocie,

w ataku,
zmiana frontu,
przedłużenie frontu.

Przeciwdziałanie obejściom i oskrzydleniom.

Kierowanie szykiem bojowym, obowiązki dowódców,

c) Taktyczne znaczenie terenu.

Warunki, którym powinna odpowiadać pozycja bojowa.

Pozycje frontowe i skrzydłowe.

Klucze strategiczne i taktyczne pozycji.

Taktyczne znaczenie przedmiotów lokalnych:

wzgórz,
zagłębień terenu,
lasów,
miejsc zamieszkałych,
budynków,
défile,
fortyfikacji.

B. Bój zaczepny oddziałów 3-ch rodzajów broni.

Cel ogólny.

Marsz na pole bitwy i zawiązanie boju, działanie straży
przedniej i kawaleryi.

Plan boju, wybór punktu i kierunku ataku głównego.

Zarys ogólny przygotowania ataku:

ogień,
demonstracje,
obejścia i oskrzydlenia,
raptowność ataku.

Dyspozycje dla boju.

Rozwijanie sił głównych.

Ogólny przebieg boju.

Atak na bagnety.

Działanie dalsze wrazie powodzenia ataku.

” ” ” niepowodzenia ataku.

Działanie kawaleryi.

Pościg na polu bitwy i pościg straży przedniej.

C. Bój obronny oddziałów z 3-ch rodzajów broni.

Obrona czynna i bierna.

Wybór pozycji.

Supozycje dla obrony.

Bój dla wygrania czasu („bój przewlekły“).

Środki i sposoby polepszenia sytuacji obrony:

wysłanie kawaleryi na spotkanie,

pozycje przednie,

fortyfikacyjne przygotowanie pozycji.

Dyspozycje.

Zajęcie pozycji.

Przebieg obrony — ogień, kontratak.

Wycofanie się z boju na polu bitwy, po za pole bitwy (bój straży tylnej).

Działanie kawaleryi w boju obronnym.

D. P o t y c z k a. (Rencontre).

Bój w nocy.

Raptowne i niespodziewane napady — zasadzki.

VI. Bój o przedmioty lokalne. (4 godziny).

Zasady ogólne.

Obsadzenie, obrona i atak:

wzgórz,

lasów,

wąwozów,

wsi,

budynków osobnych,

fortyfikacji,

défile,

forsowanie i obrona przeprawy.

Bój w górach.

VII. Mała wojna. (2 godziny).

Konwojowanie transportów.

Napady na transporty.

Furażowanie.

- Napady na furazerów.
- Działanie oddziałów partyzanckich.
- Obrona kolei żelaznych.
- Napady na koleje żelazne.

Program zadań taktycznych na I. kursie Szkoły oficerskiej.

I. Zadania na tablicy lub na mapie w bardzo dużej skali podczas wykładu. 12 godzin seminaryów.

- A. Zadania na pluton w boju.
- B. Zadania na kompanię w boju.
- C. Zadania dla patroli wywiadowczych.

UWAGA. Wykładowca rysuje na tablicy lub wybiera na mapie teren i podaje założenie. Zadania te należy dyskutować bardzo szczegółowo, omawiając, jeżeli to tylko możliwe, nawet zachowanie się pojedynczego żołnierza.

II. Zadanie pisemne do domu. 22 godziny seminaryów.

- A. Organizacja taboru.
Opracowanie zawiera:
szczegółowy szemat organizacyi taborów oddziału z 3-ch rodzajów broni.
- B. Rozlokowanie na kwaterach.
Opracowanie zawiera:
dyspozycye,
szemat rozlokowania.
- C. Forpoczty.
Opracowanie zawiera:
rozkaz dowódcy forpoczty,
zaznaczenie linii forpoczty na mapie sztabowej,
ustny rozkaz dowódcy sektora kompanijnego,
szczegółowy rozkład sektora komp. służby forpoczto-
wej na szkicu conajmniej 4-krotnie powiększonym,
rozказы dla patroli wywiadowczych.

D. Marsz.

Opracowanie zawiera:

- dyspozycje,
- wyrysowanie szkicu pochodowego w dowolnej chwili po wymarszu, na szkicu przynajmniej 4-krotnie powiększonym,
- szczegółowe obliczenie głębokości kolumny pochodowej z uwzględnieniem rozciągania się.

E. Bój zaczepny.

Opracowanie zawiera:

- dyspozycje,
- szczegółowe zaznaczenie sytuacji bezpośrednio przed zawiązaniem boju na szkicu conajmniej 4-krotnie powiększonym.

F. Bój obronny.

Opracowanie zawiera:

- dyspozycje,
- szczegółowe zaznaczenie sytuacji bezpośrednio przed zawiązaniem boju na szkicu conajmniej 4-krotnie powiększonym,
- rozkazy dowolnego dowódcy jednego z sektorów pozycji obronnej,

G. Rozkazy i zarządzenia bezpośrednio po skończonym boju.

Opracowanie zawiera:

- rozkaz naczelnego dowódcy,
- rozkazy dowódców poszczególnych rodzajów broni.

UWAGA. 1. Oddział brany w założeniu zadania C, D, E, F, G, nie powinien przekraczać brygady piechoty z odpowiednią ilością kawalerii, artylerii i karabinów maszynowych.

2. Mapa: 1:75.000.

3. Każde zadanie po poprawieniu ma być szczegółowo przedyskutowane na zebraniu.

4. Wykładowca powinien kłaść nacisk szczególnie na opanowanie przez uczniów formy rozkazów i dyspozycji.

5. Zadania C i D należy przeprowadzić na odległości jednego, maksimum dwóch przemarśzów dziennych od nieprz. w założeniu.
6. Najważniejszym obowiązkiem wykładowcy jest wpojenie uczniom metody logicznego postępowania przy rozwiązywaniu zadań taktycznych.

PROGRAM ĆWICZEŃ POLOWYCH.

Zasady ogólne.

1. Program niniejszy jest programem minimalnym, który winien być przerobiony obowiązkowo w całości.
2. Kierownicy ćwiczeń obowiązani są dbać o to, by każdy ich uczestnik rozumiał dokładnie stosunek poruczonej mu czynności do ogólnego przebiegu i do całości ćwiczeń. Dla osiągnięcia powyższego celu przed każdym ćwiczeniem taktycznym należy dokonać w polu następujących czynności:
  - a) Komendant ćwiczeń, wydając oficerom rozkazy, dyspozycje i dyrektywy, objaśnia im szczegółowo założenie ćwiczeń.
  - b) oficerowie po rozejściu się do swych oddziałów, tłómaczą przed frontem założenie ćwiczeń oraz zadanie, spadzające na daną jednostkę lub oddział.
  - c) w czasie ćwiczeń, kierownicy i referenci kontrolują świadomy stosunek żołnierzy do ćwiczeń, drogą zadawania pytań, związanych z danym momentem akcji.
3. Po każdym ćwiczeniu polowym odbyć się musi ich omówienie dla całości oddziału, dokonywane na miejscu w polu, oraz w ciągu następującego po ćwiczeniach tygodnia, osobne omówienie oficerskie.
4. Zasady objęte pp. 2. i 3. odnoszą się do wszelkich ćwiczeń taktycznych: kursowych (włączając Szkołę podoficerską), ogólnych i t. d.
5. Na ćwiczeniach, mających za temat manewr dwustronny, komendant ćwiczeń wyznacza referentów, których przydziela

się jednej i drugiej stronie w ilości, zależnej każdorazowo od zakresu i warunków ćwiczenia.

6. Obowiązkiem referentów dawać baczenie na ogólny przebieg ćwiczeń oraz obserwować szczegóły wykonywania poszczególnych czynności. Na ćwiczeniach referenci mają prawo żądać od każdego żołnierza i oficera wszelkich wyjaśnień, przedkładania wydawanych rozkazów, rozporządzeń, otrzymywanych raportów i meldunków; nie mają natomiast prawa wpływać na przebieg obserwowanych czynności, wydawać rozkazów, wstrzymywać akcyi, wycofywać z niej poszczególnych oddziałów i t. d.

Na omówieniu oficernym referenci pierwsi otrzymują głos, celem złożenia treściwego sprawozdania z poczynionych w polu spostrzeżeń.

Odznakę referentów stanowi biała przepaska na lewym ramieniu.

7. Ćwiczenia objęte niniejszym programem, winny być przepracowane aż do osiągnięcia zupełnie zadawalniających rezultatów. Przy powtarzaniu ćwiczenia, należy zmieniać teren.
8. Na ćwiczeniach taktycznych w polu, należy kłaść surowy nacisk na ściśle wykonywanie szczegółów i powolne tempo prowadzenia manewru, zarówno ze strony oficerów jak i żołnierzy. Zbytni pośpiech psuje ćwiczenia, sprowadzając do zera ich pedagogiczną wartość.

PODZIAŁ ĆWICZEŃ.

A. Musztra formalna i taktyczna kompanii.

(Okolicznościowo przy ćwiczeniach taktycznych, względnie w miarę potrzeby ćwiczenia specjalne).

Uwaga. Każdy absolwent I-go kursu Szkoły oficerskiej, winien umieć prowadzić pełną musztrę kompanii.

B. Forpoczty (z oznaczeniem przeciwnika).

Ćwiczenie 1-sze. Rozstawianie forpoczt w zadanym terenie.

Pełna służba forpoczt. Wedety, placówki, straże główne (rezerwa markowana), posterunki szczególnie; patrole wywiadowcze, łączące, sprawdzające. Służba łączności na for-

pocztach. Rozkazy, meldunki, doniesienia, szkice sprawozdawcze.

Ćwiczenie 2-gie. Bój na forpocztach. (Manewr dwustronny). Praca patroli wywiadowczych. Zawiązanie boju. Rozwinięcie forpoczt na linii placówek (względnie wedet). Bój ogniowy.

Uwaga. W ćwiczeniu powyższem należy czas obliczyć tak, by strona pełniąca ochronną służbę, miała czas rozstawić forpocztę i nadać im pełne życie wewnętrzne.

Ćwiczenie 3-cie. Służba forpoczt w nocy. Rozstawianie forpoczt. Markowanie czynności nieprzyjacielskich (patrole wywiadowcze, dezterterzy etc.).

C. Marsze.

Ćwiczenie 4-te. Marsz ubezpieczony kompanii i batalionu na przestrzeni conajmniej 4—6 kilometrów (z markowaniem poszczególnych członków straży przedniej — zależnie od siły ilościowej ćwiczącego oddziału). Służba wywiadowcza i służba połączeń w marszu ubezpieczonym. Rozkazy, meldunki, doniesienia, szkice sprawozdawcze. Markowanie czynności przeciwnika (patrole wywiadowcze).

Ćwiczenie 5-te. Marsz ubezpieczony w nocy.

Ćwiczenie 6-te. Marsz ubezpieczony: *a)* przez las, *b)* przez wieś, *c)* przejście *défile*.

D. Bój.

Ćwiczenie 7-me. Atak na markowanego przeciwnika na dystansie conajmniej 2.000 kroków. Systematyczne przechodzenie poszczególnych stref ogniowych. Manewrowanie linią tyralierską i rezerwami. Użycie łopaty.

Ćwiczenie 8-e. Atak na pozycję obsadzoną (manewr dwustronny). Praca patroli wywiadowczych. Rozwinięcie szyku bojowego i wyznaczenie kierunku na podstawie danych, dostarczonych przez patrole i na podstawie wywiadu osobistego komendanta oddziału. Bój ogniowy i dyscyplina ognia (min. 15 ład. na żołnierza). Oskrzydlenie i przeciwdziałanie oskrzydleniu.

Ćwiczenie 9-te. Bój straży tylnej. Kompania w odwrocie pod ogniem — przeciwnik suponowany.

Ćwiczenie 10-te. Bój straży tylnej (manewr dwustronny). Kompania osłaniająca odwrót batalionu.

Uwaga. Ćwiczenie 10-te, przerabiane z oddziałami słabymi liczebnie dobrze jest powtórzyć, odwracając stosunek ilościowy. Np. jeśli w ćwiczeniu kompanii wyznaczono 3 pl. do straży tylnej, 1 zaś do maskowania pościgu, to przerabiając zadanie po raz drugi, należy wyznaczyć 1 pl. do markowania straży tylnej, 3 zaś do pościgu.

Straż tylna w kolumnie pochodowej. Zawiązanie boju i rozwinięcie straży tylnej. Bój ogniowy i pościg. Cofanie się straży tylnej (na przestrzeni przynajmniej 2000 kroków). Oparcie odwrotu straży tylnej o przedmiot lokalny (las). Zaprzestanie pościgu i zwinięcie straży tylnej w kolumnę pochodową.

Ćwiczenie 11-te. Potyczka (Rencontre). Manewr dwustronny. Okres zbliżenia i praca patroli wywiadowczych. Zawiązanie boju i rozwinięcie straży przednich. Przeprowadzenie boju.

Uwaga 1. Korzystnym jest łączenie ćwiczenia powyższego z ćwiczeniem w boju straży tylnej, przyjmując w założeniu odwrót jednego z oddziałów (względnie słabszego liczebnie).

Uwaga 2. Ćwiczenia w potyczce przerabiać można jedynie, rozporządzając większą ilością ludzi, (minimum 2 komp. w składzie conajmniej 100 ludzi każda).

Baczność! Na ćwiczeniach wymienionych w punkcie D., obowiązuje bezwzględnie:

- a) tempo bardzo powolne,
- b) ściśle i skropulatne przystosowanie się do terenu w linii tyralierskiej,
- c) staranne unikanie rozpowszechnionej wady ćwiczeń szkolnych: zbytnej rozciągłości frontu w sytuacjach i szykach nie markowanych.

F. Taktyka przedmiotów lokalnych.

Ćwiczenie 12-te. Lasy.

Demonstracja układu bojowego kompanii w przystosowa-

niu do obrony lasu. Marsz kierunkowy kompanii przez las na przełaj (kolumny pl. na równej wysokości).

Cwiczenie 13-te. Wyżyny i wąwozy.

Wybór pozycyi na wyżynie. Demonstracya układu bojowego kompanii w przygotowaniu do obrony wyżyny. Ufortyfikowanie pozycyi kompanii. Demonstracya układu bojowego kompanii w przystosowaniu do obrony wąwozu. Dwie alternatywy: *a)* kierunek linii bojowej biegnie równolegle do linii wąwozu, *b)* kierunek poprzeczny (obrona *défile*).

Ćwiczenie 14-te. Demonstracya układu bojowego kompanii w przystosowaniu do obrony wsi i oddzielnych budynków.

F. Kwatery i biwakowanie.

Ćwiczenie 15-te. (okolicznościowe). Biwak kompanii. Zaciąganie biwaku i służba na biwaku. Alarm na biwaku.

Cwiczenie 16-te. Kwatery. Kompania na kwaterach. Służba na kwaterach (warty, pogotowie, place alarmowe *ect.*). Alarm na kwaterach.

SEMINARYUM REGULAMINÓW:

Służby Polowej i Musztry.

8 godzin (4 seminarya).

Wymagana dokładna znajomość całości Regulaminów Służby Polowej i Musztry, oraz umiejętność podawania komend dla kompanii.

NAUKI TECHNICZNO WOJSKOWE.

8 godzin (4 wykłady i seminarya).

Ćwiczenia praktyczne: roboty ziemne, drzewne i odziewanie. Umocnienia polowe. Budowa gościńców i dróg. Przekraczanie wód. Urządzenie obozowań.

(W zakresie „Instrukcyi Technicznej“).

KLASYFIKACYA I OPIS NAJWAŻNIEJSZYCH MATERIAŁÓW WYBUCHOWYCH.

Proch czarny i proch bezdymny. Skład, zewnętrzny wygląd. Wpływ tarcia i uderzeń. Wpływ wilgoci. Sposoby detonowania. Przechowywanie.

Dynamit. Skład. Własności dynamitu: plastyczność, barwa, powierzchnia, złom. Pocenie się i jego skutki. Dynamit suchy. Wpływ wody i wilgoci. Wpływ mrozu: dynamit twardy. Odtajanie dynamitu. Wpływ ciepła i ognia. Wpływ uderzenia. Przechowywanie. Pod jaką postacią spotykamy dynamit w handlu?

Żelatyna wybuchowa. Piroksylina. Skład i własności. Piroksylina sucha i mokra. Przechowywanie.

Kwas pikrynowy. Ekrazyt. Piorunian rtęci. Melimit. Lyddit. Szimoza. Cechy zewnętrzne. Wpływ tarcia, uderzeń, ognia etc. Przechowywanie.

1. Ładunek zapałowy i jego zastosowanie. Ładunek zapałowy *a)* z dynamitu, *b)* z piroksyliny, *c)* z ekrazytu.
2. Kapsle, lonty. Łączenie lontów. Zapalanie *a)* za pomocą lontów, *b)* za pomocą elektryczności.
3. Ogólne pojęcie o bombach. Zapał czasowy i zapał momentalny.
4. Granaty ręczne: zasada, cel, zastosowanie. Typy granatów ręcznych.
5. Zastosowanie materiałów wybuchowych do wysadzania elementów konstrukcyjnych. Wysadzanie belek żelaznych, konstrukcyi drewnianych, filarów, ścian i murów. Niszczenie mostów. Niszczenie toru kolejowego i urządzeń komunikacyjnych.
6. Zastosowanie materiałów wybuchowych do umocnień polowych. Myny, fugasy polowe i wyrzutowe.

Uwaga. Przedmiot niniejszy w części objętej istniejącymi podręcznikami polskimi, należy prowadzić sposobem seminaryjnym, t. z. zadając uczniom poszczególne

działy do przeprowadzenia w domu, na zajęciu zaś kontrolując jedynie opanowanie przez nich przedmiotu.

Ćwiczenia praktyczne.

a) Wykonanie następujących robót ziemnych:

Ulepszenia okopów strzeleckich. Zasłony głowy (Inst. Tech. fig. 48, 49), nadpiersia (fig. 51), poprzecznice (fig. 57, 58, 60), kryjówki (fig. 61 a, b, 63, 63 a), rowy ochronne dla rezerw (fig. 66), ganki (fig. 69, a, b, 70).

b) Pokazy i demonstracje materiałów wybuchowych. Ćwiczenia w zakładaniu i detonowaniu ładunków.

Wykonanie w polu: fugasa polowego i fugasa wyrzutowego w skali zmniejszonej.

ZARYS WIADOMOŚCI

z gospodarki w kompanii i batalionie.

2 godziny (1 wykład).

Organizacja: kompanii, szwadronu i baterii (szczegółowo). Wyekwipowanie kompanii piechoty, saperów, szwadronu jazdy, baterii artylerii polowej. (W organizacji austriackiej lub rosyjskiej).

Wyżywienie wojsk w czasie pokoju i na wojnie. Racye żywnościowe i racye furazu na wojnie.

Ogólny zarys organizacji gospodarczej kompanii piechoty w armii austriackiej i rosyjskiej.

DZIEJE WOJSKOWOŚCI POLSKIEJ.

12 godzin (6 wykładów).

1. Rozkład armii Rzpltej.

Rozkład armii Rzpltej w związku z rozkładem państwa. Wiek XVIII. Upadek pospolitego ruszenia. Rozkład konnicy szlacheckiej. Wojsko cudzoziemskiego autoramentu: jego wyzysk i upośledzenie. Uchwały Sejmu Niemęgo 1717 r. i ich wcielenie w życie. Komisya wojskowa 1775 r. Armia w okresie Rady Nieustającej. Degeneracya hetmaństwa. Sprzedajność szarż. Organizacya armii. Wolny bęben; jego ograniczenia. Karność: artykuły wojenne. Trwała anarchia kawaleryi narodowej; towarzysze przytomni i sowici. Odrodzenie artyleryi: Brühl. Korpus kadetów.

2. Odrodzenie armii z Sejmu Wielkiego.

Uchwała o armii stutysięcznej. Etat zredukowany. Rezultat ostateczny r. 1792. Przyczyny niepowodzenia. Niepraktyczność etatu. Dysproporcya pomiędzy jazdą a piechotą. Uprzywilejowanie konnicy szlacheckiej. Jej zła organizacya i uzbrojenie. Kosztowność werbunku. Przeszkody stawiane przez patryotyzm folwarczny. Wstręt do systemu rekrutacyjnego. Zbyt późny przełom. Początki rekrutacyi. Armia Sejmu Wielkiego, jej organizacya i wykształcenie. Jej wodzowie. Armia w wojnie r. 1792. Order Virtuti militari.

3. Insurekcyja kościuszkowska.

Niszcząca robota Targowiczian. Losy wojsk, wydanych Katarzynie II. Redukcyja grodzieńska. Rola przewodnia w ru-

chu insurekcji (artylerya kor., inżynierowie!). Improwizacja armii za Kościuszki. Związek ze sprawą społeczną. Namiętności społeczne w usługach mobilizacji narodowej. Powszechna powinność wojskowa. Formy siły zbrojnej: popolite ruszenie ludowe, milicya, armia. Trzecia bierze górę. Podstawa rekrutacyjna: intensywność i demokratyczność kantonu za Kościuszki. Organizacja i duch armii. Trudność improwizacji: bierność mas, brak broni. Niedojrzałość gospodarcza kraju i społeczna do improwizacji w stylu francuskim. Rezultaty cyfrowe. Momenty charakterystyczne kompanii. Jej wzory przejęte przez przyszłość.

4. **Armia nowożytna; Legiony; Księstwo.**

Znaczenie moralne, polityczne i społeczne legionów. Wskrzeszenie wojskowości polskiej z organizacją wewnętrzną na wzór francuski. Charakter ochotniczy Legionów. Ich poziom moralny. Insurekcja r. 1806. Dąbrowski kontynuatorem Kościuszki. Nowoczesność właściwego wojska. Odżytki przeszłości: powstania szlach., popolite ruszenie staropolskie. Niedorozwój form nowoczesnych, jak gwardye narodowe. Wina w tym kierownictwa (ks. Józef, Wielhorski). Armia Księstwa Warszawskiego. System rekrutacyjny za Księstwa. Myśl służby powszechnej. Formy drugorzędne. Szybkość w przeróbce wojskowej świeżego rekruta (1807, 1809, 1812; świetne wyniki 1813). Rezultaty cyfrowe. Armia w boju. Idea obrony imienia i honoru Polski.

5. **Królestwo Kongresowe i rewolucja listopadowa.**

Przejście armii napoleońskiej w kongresową. Walka porządku napoleońskiego z konstantynowskim. (Wielhorski). Nowa organizacja. Złe strony służby dziesięcioletniej; brak pojęcia rezerwy. Kierownictwo armii. Jej wykształcenie. Rozkład wojskowości polskiej. Despotyzm i anarchia. Udział armii w spiskach. Udział w wybuchu rewolucji. Próby rekonstrukcji. Doniosłość rezerwy, danej de facto w wysłużonych żołnierzach. Błąd kardynalny armii rewolucyjnej; jej dwoistość (polityka Chłopickiego). Powstania litewskie

i ruskie, jako odżytek wojskowości szlacheckiej. Ludowa domieszka niespojona z powstaniem szlacheckim. Organizacja wojsk powstańczych w krajach zabranych. Zerwanie z tradycją kościuszkowską w mobilizacji rewolucyjnej. Rezultaty cyfrowe. Załamanie się polskiej siły zbrojnej po stratach w starym żołnierzu. Armia i wodzowie jej w boju.

6. Emigracja i powstania polskie.

Krytyka wojny przegranej, jako punkt wyjścia zabiegów nad wskrzeszeniem armii. Zagadnienie jej wskrzeszenia — zagadnieniem społeczno-rewolucyjnym.

Demokracja polska. Idea wojny ludowej (Kamieński). Idea jakobińska dyktatury i improwizacji armii (Mierosławski). Kierunki strategiczne: partyzancki (Sztolcman, Chrzanowski). Obrona wojny prawidłowej (Mierosławski, Wysocki). Złudzenia co do improwizacji technicznej (kosynierka). Prace wojskowo wychowawcze na obczyźnie. Służby obce Polaków; ich doniosłość dla przyszłego powstania. Czynniki społeczne powstania 1848; jego mobilizacja; organizacja, przygotowanie siły zbrojnej; powstanie w boju. Teżsame momenty w odniesieniu do powstania 1863; spadek od idei Mierosławskiego do anarchii w stylu Kamieńskiego; wojsko jako narzędzie demonstracji zbrojnej; próby Traugutta.

EGZAMIN OFICERSKI.

1. Conajmniej na 2 tygodnie przed ukończeniem kursu I-go przez dany oddział (pluton), Komendant Szkoły zawiadamia o powyższem Komendę Główną, przedkładając jej równocześnie prace pisemne, wykonane przez absolwentów kursu, ich „stan służby“ oraz krótki raport o zachowaniu się i o postępach uczniów.
2. Termin egzaminu oficerskiego, oraz skład Komisji egzaminacyjnej wyznacza każdorazowo Kom. Gł. na podstawie raportu Komendanta Szkoły.
3. Egzamin oficerski składa się z 3 części:

A. Egzamin polowy.

a) Umiejętność prowadzenia formalnej i taktycznej musztry kompanii.

b) Umiejętność zorganizowania i przeprowadzenia ćwiczenia taktycznego z kompanią na zadany temat.

B. Egzamin pisemny.

Rozwiązanie na mapie zadania taktycznego na oddział z 3-ch rodzajów broni. Opracowanie ma zawierać na piśmie:

a) Dyspozycje komendanta oddziału,

b) rozkazy ustne dla dowolnie wybranych kompanii i plutonu,

c) Przykład. Temat zadania: służba forpocztowa.

Kandydat musi opracować na piśmie: dyspozycję komendanta oddziału dla komendanta forpoczt, dyspozycję tego ostatniego dla oddziału forpocztowego, rozkaz ustny dowódcy jednej ze straży głównych, rozkaz ustny dowódcy jednej z placówek. Szkic rysunkowy pożądanym lecz niekoniecznym.

C. Egzamin ustny.

a) Taktyka w zakresie niniejszego programu,

b) regulamin Służby polowej i Musztry,

c) nauki techniczno-wojskowe w zakresie programu,

d) egzamin repetycyjny z broni i Regulaminu Służbowego,

e) wykład próbny z zadanego działu taktyki.

Uwaga. Punkt e) obowiązuje jedynie kandydatów, pełniących, względnie mających pełnić obowiązki 1) Komendanta miejscowego, lub 2) wykładowcy na Szkole oficerskiej.

4. Nad wynikiem poszczególnych części egzaminu, odbywa się w Komisji głosowanie; rozstrzyga większość głosów.

5. Stopnie przy kwalifikowaniu wyniku egzaminów, są następujące:

1. celująco, 2. dostatecznie, 3. niedostatecznie.

6. Wynik egzaminu wpisuje się do „Stanu służby“ kandydata. Podpisuje cała Komisja.
7. O wyniku egzaminu raportuje przewodniczący Komisji Kom. Głównej.
8. Dodatni (celujący lub dostateczny) wynik egzaminu upoważnia kandydata do przejścia na II-gi kurs Szkoły oficerskiej.

SZKOŁA PODCHORAŻYCH.

1. Zadaniem Szkoły podchorążych, jest wykształcenie przyszłych instruktorów Organizacyi.
2. Oddział Szkoły rekrutuje się w myśl p. 5 zasad ogólnych Szkoły oficerskiej.
3. Zajęcia Szkoły podchorążych stanowią naddatek do normalnych zajęć kursowych i nie mogą z nimi kolidować.
4. Szkoła podchorążych przechodzi prócz programu kursu I-go Szkoły oficerskiej, przedmioty następujące:
  - A. Kurs repetycyjny z taktyki i seminaryum taktyczne,
  - B. Ćwiczenia w prowadzeniu oddziału. Dla wypełnienia tego punktu, należy:
    - a) przydzielać uczniów Szkoły podchorążych jako szarże czasowe do ćwiczeń połowych Szkoły podoficerskiej,
    - b) poruczać im funkcyje instruktorów dojazdowych w organizacjach ludowych,
    - c) dawać pierwszeństwo uczniom Szkoły podchorążych przy podziale ról na ćwiczeniach taktycznych połowych Szkoły oficerskiej.
5. Uczniowie Szkoły podchorążych nie podlegają specjalnym egzaminom; natomiast obowiązuje ich punkt „e“ egzaminu ustnego na stopień oficerski.

12
Wojewódzka Biblioteka
Publiczna w Opolu

CM 313668

010-313668-00-0

Strzyżewski 2 W
26/7 34
Jm